

HANÁK PÉTER

Vissza vagy előre?

A nemzet és állam alternatívái

Mindenképpen elismeréssel kell kezdenem a hozzászólást, elismeréssel Kende Péter előadás-technikai újításáért, amelyre, ha meghonosodik, még nagy jövő vár. Voltaképpen új vitamódszert ismerhetünk meg: az előadó mondandója végén rögtön felteszi a lehetséges ellenvetéseket, megbírálja saját előadását, aztán azon nyomban meg is válaszol a lehetséges ellenérvekre, kritikai észrevételekre. Hogy most mégis hozzászólok, az nem az új módszerrel szemben érzeti fenntartásaimból, hanem az ellenérvekre adott önválasszal való elégedetlenségemből adódik.

Kezdjük illendően és méltányosan, Kende Péter gondolatébresztő téziseinek, a probléma lényegére rávilágító megállapításainak méltánylásával. Először, teljesen egyetérték Kende Péterrel abban, hogy a klasszikus nemzetfogalom és a nyugati típusú nemzetállam a gyakorlatban nem vált be, a soknemzetiségű Kelet-Közép- és Délkelet-Európában pedig egyenesen diszfunkcionálissá vált. Másodszor, fontos az a megállapítása, hogy ebben a régióban a nemzetközösségeknek megfelelő államokat kell alkotni, amint ez Jugoszláviában és részben Csehszlovákiában meg is történt, habár az említett államokon belüli kisebbségek valójában nem jutottak autonómiához. Harmadszor, ugyancsak fontos és termékeny felismerés az is, hogy korunkban valamennyi többnemzetiségű államalakulatban terjedő, erősödő tendencia a *kettős* (vagy többes) *kötődés*. Azt is megjegyezném itt, hogy rokonszenvesnek találok előadónk önkontrollját: maga is érzi, hogy a „nemzetközösség” és a „népközösség” fogalmi elhatárolásában van némi „verbális” lelemény is.

Itt van mindjárt a „nép”-fogalom újraértelmezése. A latin *populus*-ból származó *peuple, people, nép* eredetileg az uralkodó elit alatti rétegeket, a lakosságot jelölte és nem tartalmazott semmilyen etnikai elemet. A *Volk*, völkisch szó a német romantika idején etnikai, századunkban pedig faji értelmet kapott. A nemzeti szempontból semleges népfogalmat most Kende a „közösség” szó hozzáadásával kívánja „nacionalizálni”. A népközösséget ugyanis a közös nyelvvel, a közös kultúrával, részben a közös történelmi múlttal jellemzi. Könnyen belátható, hogy ezek az ismérvek eddigi terminológiánkban a nemzetet jellemezték. Azt a meghatározását, hogy a román nemzetközösségnek tagja a magyar, a szász stb. népcsoport, eddig úgy mondtuk, hogy a román állampolgári (állami) közösségnek tagja a magyar, a szász stb. nemzeti kisebbség.

Természetesen mindenkinek joga a régi fogalmakat új névvel jelölni, ha egyrészt pontosan meghatározza az elnevezés tartalmát, másrészt, ha a szemantikai változtatás használhatóbb a réginél a kutatás vagy az alkalmazás szempontjából. A *nemzeti kisebbséget* helyettesítő „népcsoport” és a soknemzetiségű állam, vagy az *állampolgári közösség* helyébe ajánlott „nemzetközösség” azonban nem tölt be ilyen hasznos funkciót. Nemzetközösségnek eddig valóságos nemzetek (skótok, írek, angolok stb. vagy horvátok, szerbek, szlovének) szövetségét neveztük. Románia attól, hogy román nemzetközösségnek nevezzük, nem küszöböli ki a nagyhatalmi érdekektől motivált, elnagyolt és rossz kelet-közép-európai újrendezés hibáit. A regionális együttélés szempontjából mennyivel hasznosabb lenne, ha igaz volna egy ilyen régi terminológiával fogalmazott ténymegállapítás: a soknemzetiségű román államban megvalósult a nemzeti kisebbségek egyenjogúsága és autonómiája.

Még egy gondolat kapcsolódik ide a kettős kötődésről. Kétségtelen, hogy ez jelenthet két nemzethez való kötődést is, kiváltképpen vegyes nemzetiségű peremterületeken és a nemzetileg vegyes házasságban élőknel, illetve abból születetteknél. Konfliktushelyzetben azonban – és ilyen nem tartozik a ritka kivételek közé a mi régióinkban – a kettős kötődésük is súlyos dilemma elé kerülnek, és az erősebb kötődés többnyire elnyomja bennük a gyengébbet. Kevesebb konfliktust okoz a kettős kötődés a nemzeti autonómiákat biztosító demokratikus államokban (Egyesült Államok, Svájc, Spanyolország stb.). Itt az állampolgári lojalitást (az állampatriotizmust) könnyebb a nemzeti identitással összhangba hozni.

Kende Péternek az előadás címébe is belefoglalt javaslata: „vissza a politikai nemzethez!” – számomra történeti szempontból sem problémamentes. Az állampolgári egyenlőségen alapuló politikai nemzet ugyanis baljós intézkedéssel debütált: 1794 januárjában a konvent elrendelte a francia nyelvű oktatás azonnali bevezetését egész Franciaországban. Az egyenlőséget tehát egyenlősítésként (homogenizálásként) értelmezve, a többség nyelvér erőltette rá a más nyelvű kisebbségekre. Ezt a megoldást a következő évszázadban valamennyi politikai nemzetként konstituált állam követte és tökéletesítette; ismerjük az erőltetett germanizálás, russzifikálás, magyarosítás, románosítás módszereit és káros következményeit. A politikai nemzeteszmé természetében rejlik a nemzeti kisebbségek *beolvasztásának* igénye, tendenciája, amint az etnikai nemzeteszmében benne rejlett a rasszizmus, a nem kívánatos kisebbség diszkriminálásának, kiűzésének – és ultima ratio: megsemmisítésének tendenciája.

A politikai nemzeteszmének van egy másik szervi gyengesége is. Az állam ugyanis többnyire nem azonos egy nemzettel, vagy egész nemzetek közösségével. A legtöbb európai állam magába foglal szórványokat, maradványokat, más nemzetektől elszakadt (elszakított) kisebbségeket. Azonosíthatjuk-e a történetileg kialakult, létező államot – tehát nem *Utópiát* – az egységes politikai nemzettel vagy nemzetközösséggel? A kérdésre válaszoljon a lengyel nemzet! Kende koncepciója szerint a lengyelek 1914-ben az orosz, a német és az osztrák „nemzetközösség” tagjai, és nem a három részre szakított lengyel nemzet különálló részei lettek volna. És el kellett volna ismerni Oroszország, Németország és a Monarchia jogát „egységes politikai közösség kialakítására”.

Ennek a nemzetkoncepciónak markáns történeti előzményei vannak. Josef Helfert történész fogalmazta meg hasonló értelemben az osztrák nemzet fogalmát az 1860-as évek elején. Számára a nemzet nem azt a „szükkeblű fogalmat” jelentette, „amely a szomorú emlékű napokban (1848-ban) *egyazon állam polgárait... nyelvi különbségek miatt* egymással ellenségesen szembeállította.” „Számunkra ez a szó átfogó jelentésű”, - mint a *civis romanus* volt egykoron. Az osztrák nemzet története tehát „nem egy fajilag különálló csoport története, hanem egy területileg és politikailag összetartozó, egyazon főhatalom kötelékével összefűzött, egyazon törvény védelme alatt álló lakosság története”. Íme, az osztrák politikai nemzet pontos megfogalmazása. Ez a politikai nemzetfogalom már 1867-ben, aztán véglegesen 1918-ban megbukott, amikor a lengyelek sem respektálták az orosz, a német, az osztrák „politikai nemzeteszmét”.

A francia mintájú politikai nemzet tehát nem ideális, többnyire nem fenntartható politikai formációnak bizonyult a történelem folyamán. A hozzá való visszatérés nem kívánatos, demokratikus viszonyok között valószínűleg nem is lehetséges újjárendezés volna. Ezzel azonban semmiképpen sem akarom azt mondani, hogy mégiscsak a homogén nemzetállam, illetve ilyen állam erőltetése jelentene megoldást,

akár kitelepítések, kivándorlásra kényszerítő intézkedések, a nemzeti kisebbségek ellen irányuló diszkriminációk révén is.

Akkor van-e, elgondolható-e korszerű, demokratikus és reális újjárendezés egyáltalán?

Az ideális megoldás, az etnikai és az állami határok viszonylagos egybeesése, nem látszik járhatónak. Az egyik nagy akadály, a határok megváltoztathatatlanságának a nagyhatalmaktól – és kisebb hatalmaktól – szentesített elve, ma is szilárdan tartja magát, bár gyengülőben van. Rést ütött rajta a német egyesítés, és további repedések keletkezhetnek a birodalom bomlása következtében. Az aligha megoldható nehézség a régió etnikai kevertségében, az etnikailag homogén országok megvalósíthatatlanságában rejlik. Lengyelek élnek Litvániában, Ukrajnában, németek Lengyelországban, szlovákok és románok Magyarországon, magyarok valamennyi szomszéd országban, nem is szólva Erdély nemzeti tarkaságáról...

A viszonylag optimális megoldás, úgy tűnik, nem határkorrekciókban kereshető, hanem a nemzeti kisebbségek kulturális – és összefüggő kisebbségi területeken *etnoregionális autonómiájának* biztosításában. Ilyen újjárendezésnek legalább két előnye lenne. Egyrészt egyazon nemzet etnoregionális autonóm közösségei alkotnák a magyar, a német vagy más kisebbség országos autonóm kulturális testületét, másrészt az ilyen rendezés megkönnyítené – a nemzeti kérdést demokratikusan megoldó szomszédok között – a határok lebontását, és bizonyos idő múltán a közép-európai kis országok valaminő szorosabb szövetségének létrehozását. A megoldást tehát én nem a politikai nemzethez való visszatérésben, hanem a soknemzetiségű országokon belüli etnoregionális autonómiák rendszerének kiépítésében, a kisebbségi jogok tényleges biztosításában és egy későbbi közép-európai integrációban látom, amely megelőzheti, előkészítheti a nagyon kívánatos európai integráció folyamatát, vagy párhuzamosan haladhat vele.